

FOTOGRAFIJA: BAKIR LOJIC

ROMI U BOSNI I HERCEGOVINI

Izdavač

Civil Rights Defenders

Za izdavača

Goran Miletić

Direktor za Evropu

Prevod

Context d.o.o.

@ 2018 Civil Rights Defenders

Originalna verzija na teksta na engleskom jeziku prevedena je na bosanskom jeziku.

Grafički dizajn

Kliker Dizajn

Štampa

AMOS GRAF d.o.o.

Tiraž

200

SADRŽAJ

1. Romi u Bosni i Hercegovini: Pregled	5
2. Sigurnost i sloboda od mučenja	6
3. Lični dokumenti	8
4. Zapošljavanje	10
5. Obrazovanje	12
6. Stambeno zbrinjavanje	14
7. Pristup pravdi	16
8. Zdravstvo	17
9. Azil i prisilni povratak	19
Izvori	21

SKRAĆENICE I AKRONIMI

BiH _____ Bosna i Hercegovina

EC _____ Evropska komisija

EU _____ Evropska unija

IOM _____ Međunarodna organizacija za migracije

RS _____ Republika Srpska

OEBS _____ Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

UNDP _____ Razvojni program Ujedinjenih nacija

UNHCR _____ Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice

UNICEF _____ Fond Ujedinjenih nacija za djecu

FOTOGRAFIJA: MIRA ANDRIC, BOSNA I HERCEGOVINA

1. ROMI U BOSNI I HERCEGOVINI: PREGLED

1.1. DEMOGRAFSKI PODACI

Pripadnici i pripadnice romske populacije uglavnom ne otpravljaju svoju etničku pripadnost tokom popisa stanovništva. Na popisu iz 2013. godine, 12.583 osobe izjasnile su se kao Romi i Romkinje, dok su 252 osobe iskoristile drugačije nazive, poput "bošnjački Rom", "ciganin", "muslimanski Rom", "bijeli Rom", itd. Dvanaest osoba se izjasnilo kao Egipćani.¹

Procjene ukupnog broja pripadnika i pripadnica romske populacije kreću se od 40.000 (UNDP) do 100.000 (Odbor za Rome), dok je 2010. godine u čitavoj državi evidentirano oko 50.000 Roma.

Kada je riječ o geografskoj distribuciji, najveći broj bh. Roma živi u Tuzlanskom kantonu gdje romska zajednica broji oko 17.000 članova. Veće romske zajednice mogu se naći i na teritoriji Kantona Sarajevo, te Zeničko-dobojskog kantona (Federacija BiH).

Iako postoji ogromna količina dokaza o ratnim zločinima počinjenim nad romskim stanovništvom tokom rata u BiH

od 1992. do 1995. godine, Romi nisu prepoznati kao žrtve ratnih zločina ili kršenja ljudskih prava.² Jedino suđenje za ratni zločin ubistva počinjen nad Romima u naselju Skočić blizu Zvornika završilo je oslobađajućom presudom nakon ponovljenog sudskog postupka u Odjeljenju za ratne zločine Višeg suda u Beogradu.

Tokom rata u BiH, mnogi Romi protjerani su iz svojih gradova, naročito na teritoriji današnje Republike Srpske (RS), i tek mali broj njih se uspio vratiti. Mnogi Romi koji su pokušali doći do Zapadne Evrope prisilno su vraćeni, a pritom nisu imali mogućnost povratka u svoja rodna mjesta, zbog čega su postali sekundarno raseljena lica. Neposredno po završetku rata, Romi također nisu imali puni pristup programima obnove i rekonstrukcije koje je vodila međunarodna zajednica. Mnogi pripadnici romske populacije su i danas interno raseljeni u BiH.³

Nekoliko hiljada bh. Roma (i njihovih potomaka) još uvijek živi u Italiji, uglavnom u segregiranim, neformalnim i

¹ *Popis 2013, Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest, maternji jezik*. Pristupljeno 8. aprila 2017. godine: <http://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=2>

² Vidjeti, na primjer, situaciju u kojoj se nalaze srebrenički Romi. Justice Report, *Žrtve na koje su svi zaboravili*. Pristupljeno 20. jula 2017. godine: <http://www.justice-report.com/en/articles/the-forgotten-roma-victims-of-the-bosnian-war>

³ Romi nisu bili uključeni kao korisnici u poslijeratne projekte rekonstrukcije i obnove koje je finansirala Evropska unija. Povratak je posebno otežan Romima sa teritorije današnje Republike Srpske (Banja Luka ili Bijeljina).

formalnim kampovima i naseljima. U periodu nakon 2011. godine, ponovo je došlo do velikog iseljavanja Roma koji su zatražili azil u zemljama Zapadne Evrope. Njihovi zahtjevi za azil uglavnom su odbijani, i mnogi su se vratili, ili će se vratiti u zemlju – dobrovoljno ili silom.

1.2. ANTICIGANIZAM I DISKRIMINACIJA

Anticiganizam, višestruka, dugotrajna diskriminacija, predrasude i pogrešni stavovi o Romima česta su pojava u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama Zapadnog Balkana i Evrope. Anticiganizam i višestruka, dugotrajna diskriminacija predstavljaju glavni uzrok socijalne isključenosti Roma, dok visoka stopa nezaposlenosti, niska stopa upisa u školu i nizak stepen obrazovanja, te iznimno loši stambeni uslovi predstavljaju simptome položaja u kojem se nalaze Romi.⁴ Posljedice ratnog razaranja tokom perioda od 1992. do 1995. dodatno otežavaju njihov položaj.

1.3. OPĆI ZAKONODAVNI OKVIR I POLITIKE

U Bosni i Hercegovini priznate su dvije vrste manjina: pripadnici konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Hrvati, Srbi) koji su u manjinskom položaju i 'ostali', tj. manjine iz nekonstitutivnih grupa. U Zakonu o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina imenovano je 17 nacionalnih manjina iz reda 'ostalnih', uključujući Rome.⁵ Pripadnici romske populacije, baš kao i pripadnici drugih nekonstitutivnih grupa, ne uživaju ista prava kao članovi tri konstitutivna naroda.⁶

2. BEZBEDNOST I ZABRANA TORTURE

2.1. ZAKONODAVNI OKVIR I POLITIKE

Zbog političkog ustroja BiH, dva entiteta i Brčko distrikt nadležni su za donošenje zakonodavnog okvira. U Republici Srpskoj i Brčko distriktu već je kroz krivične zakone usvojen zakonodavni okvir za borbu protiv zločina

Vijeće ministara BiH usvojilo je Strategiju za rješavanje problema Roma i akcioni plan u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stambenog zbrinjavanja.⁷

Vijeće ministara usvojilo je prvi Akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina u BiH 2004. godine, a 2010. godine ovaj plan je revidiran i preimenovan, te usvojen pod nazivom Revidirani akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma.

U 2008. godini, Vijeće ministara usvojilo je Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stambenog zbrinjavanja. Ovaj Akcioni plan zamijenjen je 2013. godine Revidiranim akcionim planom Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima obrazovanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2013-2016. godine.⁸ Početkom 2017. godine počelo se raspravljati i o usvajanju nacrtu Akcionog plana u istim oblastima za period 2017-2020.⁹

Također, brojni državni zakoni, strategije, dokumenti i međunarodne obaveze uslovljavaju položaj Roma i politike prema romskoj populaciji u BiH. Među njima je posebno značajan Zakon o zabrani diskriminacije¹⁰ i drugi relevantni zakoni i politike u različitim sektorima (npr. obrazovanje ili zapošljavanje).

iz mržnje. Sličan zakonodavni okvir usvojen je u Federaciji 2016. godine. Baš kao u RS-u i Brčko distriktu, izmjenama i dopunama uvedeno je definiranje zločina iz mržnje na osnovu modela 'diskriminatornog motiva'.¹¹

4 Za više informacija o anticiganizmu vidjeti pregledni članak Roma in the Western Balkans 2017.

5 Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine 12/03.

6 Pripadnici reda "ostalnih" još uvijek se ne mogu kandidirati za neke političke funkcije u BiH. Vidjeti slučaj Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine i presudu Evropskog suda za ljudska prava.

7 Bosna i Hercegovina, Vijeće ministara, Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma.

8 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2013-2016. (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2013).

9 Vidjeti Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, nacrt Akcionog plana Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017-2020. (Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2017).

10 Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 59/09, 66/16

11 RS: Krivični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik RS 49/03, 108/04. Federacija: Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona FBiH, Službeni glasnik Federacije Bosne i Hercegovine br. 46/16. Brčko distrikt: Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, 10/03, 45/04, 6/05, 21/10.

Sužena lista zaštićenih osnova ista je kao i lista u krivičnom zakonu RS-a. U zaštićene osnove spadaju rasa, boja kože, vjera, nacionalna ili etnička pripadnost, jezik, invaliditet, spol, seksualna orijentacija i rodni identitet.¹²

Također je značajna državna Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma (2015-2020) koju je Vijeće ministara usvojila 2015. godine.¹³

2.2. TRENUTNO STANJE

Usljed etničke podjele Bosne i Hercegovine prouzrokovane ratom od 1992. do 1995. godine, Romi su postali laka meta za zločine iz mržnje i govor mržnje, a istovremeno nisu u centru pažnje nadležnih vlasti.

Prema raspoloživim informacijama, slučajevi zločina iz mržnje nad pripadnicima romske populacije u Bosni i Hercegovini uglavnom se ne prijavljuju, iako su Romi u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama izloženi anticiganizmu.

Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini zabilježila je samo dva slučaja zločina iz mržnje nad Romima u 2015. godini,¹⁴ ali postoji mogućnost da neki slučajevi nisu prijavljeni.

Asocijacija za demokratske inicijative, koja se između ostalog bavi praćenjem zločina iz mržnje, nedavno je (u oktobru 2017. godine) analizirala sve procese vođene za zločine iz mržnje i ustanovila da se nijedan slučaj u Bosni i Hercegovini nije odnosio na Rome. Nezvanični podaci organizacija koje rade na terenu znatno su drugačiji. Slučajevi nasilja koji su im neformalno prijavljeni uglavnom se odnose na policijsko nasilje nad Romima. Osobe često ne prijavljuju ovakve slučajeve jer nemaju povjerenje u pravni sistem ili su u sukobu sa zakonom.

Članovi organizacije "Otaharin" iz Bijeljine radili su monitoring nakon što su se dva romska muškarca žalila na maltretiranje u pritvoru. U martu 2015. godine dvojica romskih državljana Bosne i Hercegovine brutalno su napala osobu koja je preminula uslijed zadobivenih ozljeda. Nakon incidenta, građani Bijeljine počeli su negodovati protiv čitave romske zajednice, tražeći da Romi budu isključeni iz društvenog života grada i zahtijevajući pravdu za žrtvu. Dvoje osumnjičenika romske pripadnosti ubrzo je privedeno, i još uvijek se nalaze u pritvoru gdje čekaju suđenje. Pošto je riječ o krivičnom slučaju, osumnjičenima su dodijeljeni advokati po službenoj dužnosti. Međutim, nedavno su zatražili učešće organizacije "Otaharin", koja im je poznata zbog promoviranja prava romske populacije u Bijeljini. Dvojica zatvorenika žale se na maltretiranje u zatvoru, uključujući nasilje i govor mržnje na osnovu rase i etničke pripadnosti. Članovi organizacije Otaharin uspostavili su kontakt sa tužilaštvom i dvojicom osumnjičenih. Predstavnici tužilaštva tvrde da prava dvojice osumnjičenika u pritvoru nisu ugrožena, jer su osumnjičeni smješteni u istu ćeliju, pružena im je pravna pomoć i ispunjeni su drugi proceduralni uslovi. Međutim, predstavnici tužilaštva navodno ne znaju šta spada u govor mržnje i zločin iz mržnje. Zatvorenici su se u razgovoru sa gospodinom Draganom Jokovićom, predstavnikom organizacije Otaharin, žalili na nasilje i govor mržnje koji dolazi od drugih zatvorenika. Nisu željeli odgovoriti na pitanje da li su izloženi nasilju i od policajaca. Razgovor između predstavnika organizacije Otaharin i zatvorenika navodno se odvijao su kontroliranim uslovima i uz prisustvo velikog broja policajaca. Sudski proces još uvijek traje, a presuda se očekuje u novembru 2017. godine. Članovi organizacija Civil Rights Defenders i Otaharin nastaviti će da prate ovaj slučaj i zahtijevaju jednake uslove za sve zatvorenike u pritvorima i zatvorima u Bijeljini.

12 Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Hate Crimes and Bias Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina: 2015 Monitoring Findings of the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 16. novembar, 2016. Pristupljeno 16. juna 2017. godine na: <http://www.osce.org/bih/281906?download=true>

13 Bosna i Hercegovina, Vijeće ministara, Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020. Pristupljeno 16. juna 2017. godine http://msb.gov.ba/PDF/STRATEGIJA_ZA_BORBU_PROTIV_TERORIZMA_ENG.pdf

14 Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Hate Crimes and Bias Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina: 2015 Monitoring Findings of the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 16. novembar 2016. Pristupljeno 16. juna 2017. godine: <http://www.osce.org/bih/281906?download=true>

FOTOGRAFIJA: BRANISLAV LUKIĆ, BOSNA I HERCEGOVINA

3. LIČNI DOKUMENTI

3.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA¹⁵

Kao i na svim drugim poljima, moramo uzeti u obzir složenost političke strukture i postojanje državnog nivoa, nivoa dva entiteta, Brčko distrikta, kao i deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine.

U državnom Zakonu o državljanstvu opisane su procedure i uslovi za dobijanje državljanstva.¹⁶ Važan je i Zakon o jedinstvenom matičnom broju.¹⁷

Donošenje zakona o matičnim knjigama u nadležnosti je entiteta i Brčko distrikta, dok na državnom nivou postoji okvirni zakon: Zakon o centralnoj evidenciji i razmjeni

podataka.¹⁸ Dva entiteta i Brčko distrikt imaju zasebne Zakone o matičnim knjigama.¹⁹ Izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama omogućeno je redovno i naknadno upisivanje rođenja. S jedne strane, centri za socijalni rad dužni su osigurati upis rođenja djeteta u roku od 30 dana ako roditelji to ne učine. S druge strane, rodni i vjenčani list, potvrda o državljanstvu i izvod iz knjige umrlih više nemaju rok trajanja.

Međutim, prema odredbama o prijavi boravišta Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prebivalištu i boravištu iz 2015. godine, građani moraju predočiti adresu nekog smještaja koji je prijavljen na njihovo ime.²⁰ Mnogi Romi ne mogu ispuniti ovaj uslov zbog teške stambene

15 Za pregled stanja vidjeti: Access to Civil Documentation and Registration in South Eastern Europe: Progress and Remaining Challenges since the 2011 Zagreb Declaration. Izvještaj zasnovan na rezultatima istraživanja Stephanie Woldenberg. Pristupljeno 17. februara 2017. godine: <http://www.refworld.org/pdfid/5280c5ab4.pdf>

16 Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, 76/09 i 87/13; "Uputstvo o naknadnom upisu u matičnu knjigu rođenih koji su stekli državljanstvo Republike Bosne i Hercegovine u skladu sa Zakonom o državljanstvu Bosne i Hercegovine", Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 27/00

17 Službeni glasnik BiH, br. 32/01, 63/08, 103/11, 87/13

18 Službeni glasnik BiH, br. 32/01, 16/02, 32/07, 44/07

19 Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, Bosna i Hercegovina, br. 20/09, 145/14; Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta, Službeni glasnik Brčko distrikta, Bosna i Hercegovina, br. 58/11; Zakon o matičnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Federacije Bosne i Hercegovine, br. 37/12, 80/14

20 ECRI, Country Report Bosnia and Herzegovina. Pristupljeno 7. juna 2017. godine na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bosnia_Herzegovina/BIH-CbC-V-2017-002-ENG.pdf

Za Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prebivalištu i boravištu državljana Bosne i Hercegovine vidjeti Službeni glasnik BiH, br. 58/15

situacije, što može onemogućiti vađenje nove lične karte ili upisivanje rođenja djeteta.

Prema Pravilniku o obrascima prijave rođenja djeteta i potvrde smrti u Federaciji, djeca roditelja koji nemaju lične dokumente mogu biti upisana na osnovu izjave svjedoka.²¹ Zakonodavni okvir je unaprijeđen i u smislu pružanja zdravstvene zaštite majkama, što je urađeno u cilju promocije rađanja u bolnici i samim tim upisivanje rođenja djece.

3.2. TRENUTNO STANJE

Nakon raspada bivše Jugoslavije mnogi Romi nisu dobili neophodne lične dokumente kako bi postali državljani jedne od novonastalih republika.²²

U posljednjih nekoliko godina proces dobijanja ličnih dokumenata u Bosni i Hercegovini – kako osobe ne bi ostale bez državljanstva – znatno je poboljšan, zahvaljujući zagovaračkim aktivnostima i radu na terenu organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija, posebno UNHCR-a.

Mnogi Romi koji su prije rata živjeli u Bosni i Hercegovini nisu imali lične dokumente (a često nisu bili upisani ni u matičnu knjigu rođenih), jer su porijeklom bili iz drugih dijelova Jugoslavije. Bez ovog osnovnog preduslova nisu mogli iskoristiti pravni mehanizam uveden kako bi se spriječilo da osobe ostanu bez državljanstva, te su često morali proći proceduru “naknadnog upisa” u bivšim republikama Jugoslavije odakle su potekli.²³

Specifična je situacija Roma porijeklom sa Kosova. Oni koji nisu upisani u knjigu rođenih moraju proći proceduru

“naknadnog upisa rođenja” u matičnom uredu u Srbiji, da bi mogli riješiti boravišni status u BiH.²⁴

Prema podacima UNHCR-a, u posljednjih nekoliko godina došlo je do znatnog opadanja broja osoba koje su pod rizikom da ostanu bez državljanstva. Rezultati mapiranja koje je proveo UNHCR 2012. godine pokazuju da u BiH stanuje 4.500 osoba neutvrđene nacionalnosti koji nemaju lične dokumente niti građanski status, a većina njih su Romi.²⁵ Prema procjenama UNHCR-a, od 30. septembra 2016. godine samo su 53 osobe pod rizikom da budu bez državljanstva.²⁶

Jedan od neriješenih problema je taj da porodilje u bolnicama moraju predočiti zdravstvenu knjižicu koju mnoge Romkinje nemaju. Stoga one često koriste zdravstvene knjižice drugih žena što dovodi do “netačnih upisa” novorođenčadi, nakon čega slijedi složena procedura ispravljanja greške. Također, djeca rođena kući (ne u bolnici) moraju biti upisana u knjigu rođenih u roku od trideset dana. Ako roditelji prekrše ovaj rok, ponovo je neophodna složena procedura kako bi se dijete upisalo u knjigu rođenih.²⁷

Prema podacima UNICEF-a, skoro 96% romske djece mlađe od pet godina bilo je upisano u knjigu rođenih u 2014. godini. Utvrđeno je i kašnjenje prilikom upisa u knjigu rođenih, jer je samo 91% djece mlađe od godinu dana upisano. Također, 20% majki nije moglo predočiti rodni list.²⁸

Sve ovo ukazuje na potrebu razvijanja održivog sistema za identifikiranje osoba koje su pod rizikom da ostanu bez državljanstva i prevencije.

21 Službeni glasnik Federacije Bosne i Hercegovine, br. 68/12. Citirano iz Woldenberg 2013.

22 Tatjana Perić, Personal documents and threats to the exercise of fundamental rights of Roma in Europe. Pristupljeno 15. februara 2017. godine: <http://www.errc.org/article/personal-documents-and-threats-to-the-exercise-of-fundamental-rights-of-roma-in-europe/1097>

23 Vidjeti Visoki komesarijat UN-a za izbjeglice, Displacement, The New 21st Century Challenge, 19. juni 2013. Pristupljeno 23. februara 2017. godine: www.refworld.org/docid/51c169d84.html

24 Za pregled stanja vidjeti: Access to Civil Documentation and Registration in South Eastern Europe: Progress and Remaining Challenges since the 2011 Zagreb Declaration. Izvještaj zasnovan na rezultatima istraživanja Stephanie Woldenberg. Pristupljeno 17. februara 2017. godine: <http://www.refworld.org/pdfid/5280c5ab4.pdf>

25 Vidjeti Visoki komesarijat UN-a za izbjeglice, Displacement, The New 21st Century Challenge, 19. juni 2013. Pristupljeno 23. februara 2017. godine: www.refworld.org/docid/51c169d84.html

26 UNHCR Sarajevo, Statelessness in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2016.

27 Za pregled stanja vidjeti: Access to Civil Documentation and Registration in South Eastern Europe: Progress and Remaining Challenges since the 2011 Zagreb Declaration. Izvještaj zasnovan na rezultatima istraživanja Stephanie Woldenberg. Pristupljeno 17. februara 2017. godine: <http://www.refworld.org/pdfid/5280c5ab4.pdf>

28 UNICEF, Insights: Child rights in Central and Eastern Europe and Central Asia. Realizing the rights of Roma children and women in Bosnia and Herzegovina, the former Yugoslav Republic of Macedonia, and Serbia. Pristupljeno 15. februara 2017. godine: https://www.unicef.org/ceecis/Insights2014_2.pdf

3. ZAPOŠLJAVANJE

3.1. ZAKONODAVNI OKVIR I POLITIKE

U članu 2. Zakona o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine pod nazivom "Zapošljavanje i zastupljenost" stoji da "struktura državnih službenika u državnoj službi okvirno odražava nacionalnu strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine prema posljednjem popisu stanovništva".²⁹ Pozivanje na posljednji popis predstavlja prepreku jednakom zapošljavanju Roma, jer većina pripadnika romske populacije ne otkriva svoj identitet prilikom popisa.

U Strateškom okviru za Bosnu i Hercegovinu i Programu ekonomskih reformi za 2016–2018. godinu date su smjernice i okvir za socijalnu inkluziju.³⁰ U Strateškom okviru Romi su navedeni kao jedna od ranjivih grupa uz "osobe sa invaliditetom (...), povratnike i interno raseljena lica, porodice sa dvoje ili više djece, starije osobe, nezaposlene, niskokvalificirane, žene, mlade i djecu".³¹ Mnogi Romi izloženi su intersekcionalnoj diskriminaciji na osnovu toga što su pripadnici romske zajednice kao i "povratnici i interno raseljena lica, porodice sa dvoje ili više djece (...) nezaposleni, niskokvalificirani, žene, mladi ili djeca".

3.2. TRENUTNO STANJE

Ne postoje sveobuhvatni, aktualni podaci o socio-ekonomskom položaju Roma u BiH, ali nalazi različitih istraživanja ukazuju na to da su Romi u BiH izuzetno ranjiva populacija. Međutim, čak ni ti podaci ne pružaju vjernu sliku o rasprostranjenosti diskriminacije i isključenosti Roma na tržištu rada i u svakodnevnom životu.

Etnička diskriminacija česta je pojava u Bosni i Hercegovini i pogađa sve manjinske grupe, posebno Rome koji nisu većina niti imaju političku moć ni u jednom

dijelu BiH, što se odražava na njihove šanse za zaposlenje u javnom i privatnom sektoru.

Nezaposlenost i siromaštvo problem su u čitavoj BiH. Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi, 27,7% **ekonomski aktivnog** stanovništva je nezaposleno (56,9% muškaraca i 43,1% žena). Većina nezaposlenih ima srednju stručnu spremu (72,1%); 17,5% nezaposlenih završilo je osnovnu školu ili manje, dok 10,4% ima visoku stručnu spremu.³²

Stopa ekonomske neaktivnosti, tj. odraslih ljudi koji nisu zaposleni niti traže posao, iznosi 45,5%. Stopa ekonomske neaktivnosti posebno je visoka među ženama, mladima i Romima.³³

Podrobniji uvid u sistem socijalne zaštite u BiH otkriva njegovu neučinkovitost i sistemsku nepravdu. Najsiromašnija petina stanovništva prima tek 18% budžetskih novčanih naknada, dok petina najbogatijih prima oko 20%. Sedamnaest posto stanovništva smatra se pod rizikom (od siromaštva), a samo 1,5% stanovništva prima bilo kakve socijalne naknade.³⁴

Postojeći podaci o zaposlenosti među romskom populacijom ukazuju na jako loše stanje. U državi sa visokom stopom nezaposlenosti, sveopćom korupcijom i nepotizmom i široko rasprostranjenim neformalnim tržištem rada uslijed visokih poreza i doprinosa za socijalnu sigurnost, Romima je još teže dobiti posao ili pronaći legalne kanale za samozapošljavanje.

Podaci UNDP-a (2011) pomoću kojih možemo uporediti položaj Roma i većinskog stanovništva na istom području ukazuju na visok stepen nezaposlenosti među romskom populacijom u BiH.

29 Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 12/02, 12/02, 19/02, 8/03, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07, 43/09, 8/10 i 40/12. Engleski prijevod dostupan na <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxwebhe.htm> (pristupljeno 29. marta 2017. godine)

Zakon o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine, pristupljeno 10. novembra 2016. godine na: http://www.ads.gov.ba/v2/index.php?option=com_content&view=article&id=117&catid=36&Itemid=88

30 Vlada Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina, Program ekonomskih reformi za 2016–2018. (ERP BiH 2016–2018), Sarajevo 2016. Pristupljeno 14. novembra 2016. godine: http://www.dep.gov.ba/Default.aspx?langTag=en-US&template_id=139&pageIndex=1; Vlada Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje, Strateški okvir za BiH, Sarajevo 2015.

31 BiH, Strateški okvir 2015. str 67.

32 Agencija za statistiku BiH, Anketa o radnoj snazi, citirano iz Vlada Bosne i Hercegovine, Program ekonomskih reformi za 2016–2018. (ERP BiH 2016–2018), Sarajevo 2016. Pristupljeno 14. novembra 2016. godine: http://www.dep.gov.ba/Default.aspx?langTag=en-US&template_id=139&pageIndex=1

33 Vlada Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina, Program ekonomskih reformi za 2016–2018. (ERP BiH 2016–2018), Sarajevo 2016. Pristupljeno 14. novembra 2016. godine: http://www.dep.gov.ba/Default.aspx?langTag=en-US&template_id=139&pageIndex=1

34 Vlada Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina, Program ekonomskih reformi za 2016–2018. (ERP BiH 2016–2018), Sarajevo 2016. Pristupljeno 14. novembra 2016. godine: http://www.dep.gov.ba/Default.aspx?langTag=en-US&template_id=139&pageIndex=1

Tabela 4: Učešće na tržištu rada

Bosna i Hercegovina	Muškarci		Žene		Ukupno	
	romska populacija	neromska populacija	romska populacija	neromska populacija	romska populacija	neromska populacija
Stopa zaposlenosti (15-64)	32%	46%	5%	25%	19%	35%
Stopa zaposlenosti (15-24)	20%	13%	3%	12%	11%	12%
Stopa nezaposlenosti (15-64)	44%	27%	79%	34%	54%	30%
Stopa nezaposlenosti (15-24)	59%	63%	88%	48%	69%	56%
Stopa aktivnosti (15-64)	58%	63%	26%	37%	42%	50%

Ne postoje pouzdani podaci o broju Roma zaposlenih u državnoj službi, iako u Zakonu o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine stoji da "struktura državnih službenika u državnoj službi okvirno odražava nacionalnu strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine prema posljednjem popisu stanovništva". U Instituciji ombudsmena prikupili su neke podatke od vlasti i civilnog društva koji ukazuju na nizak stepen zaposlenosti Roma u državnoj službi.³⁵

Romima je jako teško naći posao u privatnom sektoru iz nekoliko razloga, prvenstveno diskriminacije i nedostatka

stručnih kvalifikacija. Državne vlasti izdvajaju određenu sumu novca za zapošljavanje i obuku pripadnika ranjivih grupa među kojima su i Romi. Taj novac se dodjeljuje zavodima za zapošljavanje u dva entiteta i Brčko distriktu. Ove tri institucije raspisuju javne konkurse za projekte samozapošljavanja i zapošljavanja Roma. Godišnje se za provedbu ovih mjera izdvaja 250.000 do 300.000 eura. Do sada je 475 osoba učestvovalo u projektima.³⁶ Međutim, nisu dostupne informacije o rezultatima i održivosti ovih mjera.

35 Ombudsmen za ljudska prava, Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini. Pristupljeno 14. novembra 2016. godine: http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2013121011144464bos.pdf

36 Vijeće Evrope, CAHROM, Thematic Report by the Group of Experts on Vocational Education and Training for Roma. Septembar 2016. Pristupljeno 6. marta 2017. godine: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a9332>

FOTOGRAFIJA: DINO MERSNIK, BOSNA I HERCEGOVINA

5. OBRAZOVANJE

5.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA

U oblasti obrazovanja u BiH postoji nekoliko velikih prepreka. Zbog decentralizirane političke i administrativne strukture, čak 14 različitih ministarstava ili nivoa vlasti mora biti uključeno, ako se reforma obrazovanja provodi na državnom nivou. Općenito govoreći, obrazovni sistem je staromodan, a metodologije koje se koriste nisu u skladu sa potrebama modernog društva. Mnogi još uvijek ne razumiju prednosti modernog pristupa obrazovanju kakvo je, na primjer, inkluzivno obrazovanje.

Na državnom nivou postoje četiri okvirna zakona kojima se regulira obrazovanje u BiH: Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH,³⁷ Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH,³⁸ Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH³⁹ i Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH⁴⁰.

Zakonom o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina propisano je da su u određenim okolnostima obrazovne vlasti u BiH dužne "osigurati da se nastava izvodi na jeziku manjine" (ako pripadnici te manjine čine najmanje jednu trećinu svih učenika) i "osigurati da pripadnici nacionalne manjine mogu učiti svoj jezik, književnost, povijest i kulturu na jeziku manjine kojoj pripadaju, kao dodatnu nastavu" (ako pripadnici te manjine čine jednu petinu svih učenika).⁴¹

5.2. TRENUTNO STANJE

Stopa pohađanja škole među romskom populacijom, posebno u predškolskom, srednjem i tercijarnom obrazovanju veoma je niska, kao i broj osoba koje završe neki obrazovni nivo. Imajući u vidu važnost predškolskog

37 Službeni glasnik BiH, br. 59/07; br. 59/09

38 Službeni glasnik BiH, br. 88/07

39 Službeni glasnik BiH, br. 63/08

40 Službeni glasnik BiH, br. 18/03

41 Službeni glasnik BiH, br. 12/03, 76/05. Engleski prijevod dostupan na web stranici Ureda visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu: http://www.ohr.int/?page_id=68251 (pristupljeno 29. marta 2017. godine)

obrazovanja, posebno za djecu čije su porodice u ranjivom položaju, nevjerojatno je da samo 1,5% romske djece pohađa predškolsko obrazovanje. No, ovaj procenat treba staviti u širi kontekst opće stope učešća u predškolskom obrazovanju koja je jako niska i iznosi 13%.

Podaci UNICEF-a potvrđuju ovu sliku i pokazuju jaz između pripadnika romske i neromske populacije u obrazovnom sistemu.⁴²

Tabela 3: Učešće u obrazovanju

Bosna i Hercegovina	Dječaci		Djevojčice		Ukupno	
	romska populacija	neromska populacija	romska populacija	neromska populacija	romska populacija	neromska populacija
Predškolsko obrazovanje	1,4%	12,2%	1,6%	14%	1,5%	13%
Osnovno obrazovanje	70,9%	97,7%	67,8%	97,6%	69,3%	97,6%
Srednje obrazovanje	26,6%	90,4%	18%	93,1%	22,6%	91,8%

Prema rezultatima Istraživanja višestrukih pokazatelja iz 2013. godine, preko 30% romske djece školskog uzrasta u BiH ne pohađa osnovnu školu. Također, manje od pola romske djece završi osnovnu školu na vrijeme: 46 posto dječaka i 34 posto djevojčica.⁴³

U školskoj godini 2013/2014, 51 romsko dijete upisano je u srednju školu, a 29 romskih učenika završilo je ovaj obrazovni stepen iste godine. U istoj školskoj godini srednju školu je pohađalo ukupno 92 romskih učenika i nije primijećena znatna razlika između dječaka i djevojčica.⁴⁴

Od kraja rata 1995. godine, 294 romske djece napustilo je osnovnu školu, i to samo u Federaciji BiH, uprkos mjerama podrške koje su provela nadležna ministarstva.⁴⁵

Nekoliko lokalnih projekata o pohađanju škole među romskom djecom polučilo je izvrsne rezultate. Međutim, za sistemske i održive promjene neophodno je da vlasti preuzmu odgovornost i krenu u sistematiziranje i institucionaliziranje mjera kao što je uvođenje romskog asistenta za nastavu, uvođenje principa inkluzivnog obrazovanja, uvođenje borbe protiv anticiganizma i diskriminacije u nastavne planove i programe pedagoških fakulteta ili uključivanje roditelja u borbu protiv anticiganizma ili diskriminacije.

Još jedna važna komponenta socijalne inkluzije Roma je bolji pristup visokokvalitetnom obrazovanju. Organizacije

civilnog društva i međunarodni donatori, uz pomoć domaćih vlasti, pokrenuli su nekoliko inicijativa na ovom polju. Ključni problemi su omogućavanje većeg učešća u predškolskim programima, smanjivanje stope odustajanja od obrazovnog procesa, omogućavanje osobama koje su rano napustile školu da završe svoje školovanje ili pristupe programima stručnog obrazovanja i obuke, bolji pristup srednjem obrazovanju i univerzitetima kroz uvođenje obaveznih upisnih kvota za romsku djecu i stipendija, te povećanje broja romskih djevojčica koje završe škole. Nužno je pozabaviti se i prelaskom iz sfere obrazovanja u sferu rada.

U međuvremenu je došlo do porasta broja Roma koji pohađaju univerzitet ili srednju školu. Neophodno je pomoći diplomiranim romskim učenicima i studentima da stupe na tržište rada, jer će oni svojom uspješnom integracijom u svijet rada postati uzor romskoj zajednici, ali i ostatku društva i time doprinijeti rušenju stereotipa i predrasuda.

ŠKOLE ZA DJECU SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA

Slanje romske djece u posebne škole nije uobičajeno u BiH. U školskoj godini 2013/2014, 23 romske djece pohađalo je posebne obrazovne institucije.⁴⁶ Prema podacima ECRI-ja, 22 romske djece pohađalo je škole za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama u školskoj godini

42 UNICEF, Bosna i Hercegovina, Program za BiH 2015-2019.

43 Vijeće Evrope, CAHRM, Thematic Report by the Group of Experts on Vocational Education and Training for Roma. Septembar 2016. Pristupljeno 6. marta 2017. godine: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a9332>

44 Vijeće Evrope, CAHRM, Thematic Report by the Group of Experts on Vocational Education and Training for Roma. Septembar 2016. Pristupljeno 6. marta 2017. godine: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a9332>

45 Udruženje građana za promociju obrazovanja Roma "Otaharin", Analiza primjene Revidiranog akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma u Bosni i Hercegovini, str. 47

46 Vijeće Evrope, CAHRM, Thematic Report by the Group of Experts on Vocational Education and Training for Roma. Septembar 2016. Pristupljeno 6. marta 2017. godine: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a9332>

2014/2015, što odražava ukupan broj romske populacije u državi (65 učenika u školskoj godini 2011/2012).⁴⁷

SEGREGIRANE ŠKOLE

U Bosni i Hercegovini još uvijek postoje segregirane škole i razredi sa različitim nastavnim planovima i programima, te različitim udžbenicima za djecu iz bošnjačke i hrvatske zajednice ("dvije škole pod jednim krovom").⁴⁸ Međutim, ne postoje segregirane škole samo za romsku djecu.

6. STAMBENO ZBRINJAVANJE

6.1. ZAKONODAVNI OKVIR I POLITIKE

Stambeno pitanje regulirano je nizom zakona na entitetskom i kantonalnom nivou.⁵⁰ Predstavnicima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice izradili su novi Akcionni plan za stambeno zbrinjavanje 2016. godine, ali on nije bio usvojen u vrijeme pisanja ovog izvještaja. Jedan od strateških ciljeva u nacrtu Akcionnog plana je "Poboljšanje uslova stanovanja romske populacije u Bosni i Hercegovini". Ovaj strateški cilj ispunjava se realizacijom sljedećih programskih aktivnosti: a. legalizacija stambenih jedinica u neformalnim naseljima u kojima žive Romi; b. izgradnja socijalnih stambenih jedinica za Rome (kolektivni/individualni objekti); i c. poboljšanje stambenih uslova u stambenim jedinicama u kojima žive Romi.⁵¹

U Akcionnom planu za stambeno zbrinjavanje iz 2008. godine navedena su tri ključna problema: urbanizacija romskih naselja i legalizacija individualnih stambenih objekata; edukacija i podizanje svijesti društva i romske

ROMSKI JEZIK, ROMSKI IDENTITET I ROMSKA KULTURA

Potrebno je ispuniti nekoliko uslova kako bi se omogućila upotreba manjinskog jezika (vidjeti poglavlje 5.1.). U Izvještaju Evropske komisije o napretku BiH za 2016. godinu stoji da romski jezik nije ponuđen kao izborni predmet u bilo kojoj školi u BiH, niti je ponuđen drugi način učenja ovog jezika.⁴⁹

populacije o rješavanju stambenih problema; planiranje i izgradnja novih stambenih objekata kroz socijalne, donatorske i kreditne programe. Provođenje ove ambiciozne mjere trebalo bi rezultirati izgradnjom 6.500 novih stambenih jedinica za romske porodice.⁵²

Stambeno zbrinjavanje (planiranje, finansiranje i praćenje) uglavnom je u nadležnosti općina, dok se vlasti na višim nivoima, npr. ministarstva, oslanjaju na podatke kojima raspoložuju općine i njihovu pomoć, te učestvuju u praćenju.

6.2. TRENUTNO STANJE

Vlada Bosne i Hercegovine i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice postavili su poboljšanje stambenih uslova u kojima žive Romi kao prioritet i do sada su uložili značajna sredstva u izgradnju novih kuća i stanova za Rome.

47 Izvještaj ECRI-ja o Bosni i Hercegovini (peti ciklus monitoringa). Usvojen 6. decembra 2016. godine. Objavljen 28. februara 2017. godine. Pristupljeno 29. marta 2017. godine: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bosnia_Herzegovina/BIH-CbC-V-2017-002-BOS.pdf

48 Rodolfo Toe, Bosnia's Segregated Schools Perpetuate Ethnic Divisions in Balkan Insight, 15. juli 2016. Pristupljeno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-s-segregated-schools-perpetuate-ethnic-divisions-07-15-2016#sthash.OxH2NNmt.dpuf>

49 Izvještaj Evropske komisije o napretku BiH za 2016. godinu.

50 Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou Federacije BiH: Službeni glasnik FBiH, br. 02/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10 i 45/10; Zakon o uređenju prostora i gradnji: Službeni glasnik Republike Srpske, br. 40/13; Zakon o eksproprijaciji: Službeni glasnik FBiH, br. 70/07, 36/10 i 25/12; Zakon o eksproprijaciji: Službeni glasnik Republike Srpske, br. 112/06, 37/07, 66/08, 110/08 i 79/15; Zakon o eksproprijaciji nekretnina u Brčko distriktu: Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, br. 26/04, 19/07, 2/08, 19/10 i 15/11; Zakon o građevinskom zemljištu: Službeni glasnik FBiH, br. 25/03, 16/04 i 67/05; Zakon o građevinskom zemljištu: Službeni glasnik Republike Srpske, br. 112/06 i 38/11; Zakon o stvarnim pravima: Službeni glasnik FBiH, br. 66/13 i 100/13; Zakon o stvarnim pravima: Službeni glasnik Republike Srpske, br. 124/08, 3/09, 58/09, 95/11 i 60/15; Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima: Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, br. 11/01, 8/03, 40/04 i 19/07. Na kantonalnom nivou vidjeti, između ostalog: Zakon o neprofitno-socijalnom stanovanju Bosansko-podrinjskog kantona Goražde; Zakon o socijalno-neprofitnom stanovanju Zeničko-dobojskog kantona.

51 Nacrt Akcionnog plana Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017-2020. godine. Pristupljeno 17. juna. 2017. godine: https://www.google.ba/url?sa=t&trct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwiT-7Thu4jUUhWqC8AKHS6C-CAoQFggqMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.rcc.int%2Ffromintegration2020%2Fdownload%2Fdocs%2FAction%2520Plan_English.pdf%2F52cbb5fd76ed48a7eace-947f8889aa90.pdf&usq=AFQjCNHDvHhjtPdRgtl3_poR9zta6Bs3zg

52 Vlada Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Akcionni plan za stambeno zbrinjavanje, Sarajevo 2008.

Izgrađeno je ili obnovljeno preko 700 stambenih jedinica, a više od 1.000 romskih porodica učestvovalo je u infrastrukturnim projektima.⁵³ Međutim, Romi čine tek 2,16% ukupnog broja krajnjih korisnika programa socijalnog stanovanja.⁵⁴

Još uvijek postoji velika potreba za intervencijama na polju stambenog zbrinjavanja, osobito kada uzmemo u obzir činjenicu da povratnici, interno raseljena lica i Romi još uvijek žive u nezdravim, izuzetno lošim stambenim uslovima.⁵⁵

Oko 22.000 Roma živi u 36 neformalnih naselja u BiH i to im stvara velike poteškoće prilikom pristupanja javnim uslugama ili prijavljivanja.⁵⁶

U tabeli ispod pokazane su razlike u stambenim uslovima između romske i neromske populacije na istom području. Romi ne samo da žive u prenapučenim stambenim jedinicama sa jako lošom infrastrukturom, već je i njihov stambeni status općenito nesiguran.

Tabela: Pokazatelji stambenih uslova⁵⁷

Pokazatelj	romska populacija	neromska populacija
Soba po glavi člana domaćinstva	0,62	1,10
Kvadratni metar po glavi člana domaćinstva	12,92	27,38
Udio populacije koji ima nesiguran stambeni status	35%	5%
Udio populacije koji nema adekvatan pristup izvorima vode	11%	7%
Udio populacije koji nema adekvatan pristup kanalizaciji	22%	9%
Pristup električnoj energiji	83%	98%

Prema podacima UNICEF-a o segregiranim romskim naseljima "50 do 70 posto Roma u Bosni i Hercegovini živi u neuslovnim stambenim objektima (u kolibama

sa samo jednom sobom i bez sanitarnog čvora ili čak ruševinama)."⁵⁸

53 Dekada uključanja Roma – izvještaj o napretku 2014.

54 Hilfswerk Austria, Assessment of needs for social housing in Bosnia and Herzegovina, 2015. Pristupljeno 17. jula 2017. godine: <http://www.hwa.com.ba/images/stories/studija2.pdf>

55 Vlada Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Strategija za prihvata i integraciju bh. državljanima koji se vraćaju po osnovu Sporazuma o readmisiji i Akcioni plan za period 2015-2018. Pristupljeno 17. juna 2017. godine: http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Izbjeglice/BOS_Strategija.pdf

56 Regional Report on Housing Legalization, Settlement Upgrading and Social Housing for Roma in the Western Balkans. Pristupljeno 16. jula 2017. godine: <http://www.osce.org/odihr/115737?download=true>

57 UNDP, Data on Vulnerability of Roma (2011). Pristupljeno 17. juna 2017. godine: <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data.html>

58 UNICEF, Položaj romske djece i porodica u Bosni i Hercegovini (2013). Pristupljeno 17. juna 2017. godine: https://www.unicef.org/bih/ba/roma_families-bh-final.pdf

FOTOGRAFIJA: LEJLA SAMARDŽIĆ, BOSNA I HERCEGOVINA

7. PRISTUP PRAVDI

7.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA

Kada je riječ o pristupu pravdi, Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći najvažniji su akti.⁵⁹ Prema odredbama Zakona o pružanju besplatne pravne pomoći, Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine dužno je osigurati besplatnu pravnu pomoć sljedećim kategorijama: osobama koje primaju socijalnu pomoć; djeci; duševno oboljelim; osobama koje primaju mirovinu koja je niža od prosječne plate; osobama koje su nezaposlene i nemaju drugih redovnih primanja; žrtvama nasilja u porodici ili rodno zasnovanog nasilja; tražiteljima azila, apatridima ili žrtvama trgovine ljudima.

Najvažnija institucija je Ombudsmen za ljudska prava u BiH. Radi se o nezavisnoj instituciji zaduženoj za zaštitu prava fizičkih i pravnih lica.⁶⁰ Institucija ombudsmena za ljudska prava bavi se žalbama na loš rad ili kršenje

ljudskih prava protiv bilo kojeg tijela u Bosni i Hercegovini, entitetima ili Brčko distriktu. Predmeti mogu biti pokrenuti na osnovu žalbi koje podnose fizička i pravna lica ili po službenoj dužnosti.

7.2. TRENUTNO STANJE

Općenito je povjerenje u pravosudni sistem na veoma niskom nivou u Bosni i Hercegovini (39%). Niži nivo povjerenja od toga iskazan je samo u parlament (32%), tužitelje (36%), privredne inspekcije (36%) i agenciju za borbu protiv korupcije (38%).⁶¹

Ne postoje podaci raščlanjeni po etničkoj pripadnosti o Romima i pristupu pravdi. Po pitanju pristupa pravdi, važan je poznati predmet Sejdić/Finci.⁶²

59 Zakon o zabrani diskriminacije: Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 59/09, 66/16. Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći: Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 83/11

60 Web stranica Institucije ombudsmena za ljudska prava: <http://ombudsmen.gov.ba/Default.aspx?id=0&lang=BS>

61 Vidi pointpulse: <http://pointpulse.net/pulse/bosnia-and-herzegovina/>. Pristupljeno 12. augusta 2017.

62 Evropski sud za ljudska prava, Veliko vijeće, predmet Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine (predstavke br. 27996/06 i 34836/06). PRESUDA, STRAZBUR, 22. decembar 2009.

Ustav Bosne i Hercegovine iz 1995. godine predviđa da su radna mjesta u Predsjedništvu BiH i u Domu naroda (drugom domu parlamenta) rezervirana za etničke Bošnjake, Srbe i Hrvate, čime su Romi i druge etničke manjine isključene. Finci, Jevrej, i Sejdić, Rom, podnijeli su tužbu osporavajući ovu odredbu. Prema presudi koju je Veliko vijeće Evropskog suda za ljudska prava donijelo 2009. godine, radi se o diskriminaciji i potrebne se izmjene Ustava. Međutim, još uvijek nije došlo do tih izmjena.

Samo dvije presude su donesene primjenom Zakona o zabrani diskriminacije koji je usvojen 2009. godine. Nijedna se ne odnosi na Rome. Osnovni problemi u ne-provođenju Zakona o zabrani diskriminacije u BiH odnose se na nepostojanje ustanovljenog sudskog postupka za vođenje tih predmeta. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH nema uspostavljenu bazu podataka o slučajevima diskriminacije u BiH,⁶³ u najvećoj mjeri zbog nedostatka kapaciteta za kvalificiranje slučajeva kao diskriminacije, kao i zbog nedostatka resursa za prikupljanje tih podataka.

Institucija ombudsmena izdala je Specijalni izvještaj o položaju Roma u BiH sa 43 zaključka i preporuke za bh. institucije.⁶⁴ Zaključci i preporuke odnose se na različite aspekte života romske zajednice u Bosni i Hercegovini,

8. ZDRAVSTVO

8.1. ZAKONODAVNI OKVIR I POLITIKE

Sistem zdravstvene zaštite i pristup zdravstvenoj zaštiti u BiH reguliran je zasebnim zakonima u dva entiteta i u Brčko distriktu (zakoni o zdravstvenoj zaštiti i zakoni o zdravstvenom osiguranju).⁶⁷ Ipak, mnogi Romi nemaju zdravstveno osiguranje iz mnogih razloga. Mnogi se ne prijavljuju službama za zapošljavanje ili im se ne javljaju redovno, zbog čega oni i njihova maloljetna djeca nemaju pravo na zdravstveno osiguranje.

primarno na stambeno zbrinjavanje, zapošljavanje, obrazovanje i zdravstvo. Nakon ovog Izvještaja, objavljen je naknadni izvještaj u kojem se analiziraju koraci koji su poduzeti u ovim oblastima.⁶⁵ Ni u jednom izvještaju nije analiziran pristup pravdi niti nivo diskriminacije Roma u pravosudnim institucijama u Bosni i Hercegovini.

Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći usvojen je 2016. a stupio je na snagu 2017. godine. Od tada je postojeće saznanja o brojnim izazovima koji otežavaju pristup pravdi za Rome. Zakon propisuje besplatnu pravnu pomoć u upravnim postupcima, upravnim sporovima, parničnim postupcima, izvršnim postupcima, te krivičnim postupcima u skladu sa zakonima o krivičnom postupku.⁶⁶ Prema lokalnim udruženjima implementacija ovog zakona je na lošem nivou. Ministarstvo žrtvama daje mogućnost izbora da pravno savjetovanje dobiju od njihove službe ili od lokalnih udruženja. Lokalna udruženja ne dobivaju poticaje u zamjenu za pravnu pomoć koju pružaju. Udruženje "Otaharin" navodi da mehanizam Ministarstva za ljudska prava za zastupanje pred sudom ne funkcioniše, osim u krivičnim predmetima kada se imenuju advokati po službenoj dužnosti, čime je zastupanje prepušteno lokalnim udruženjima i, kada to nije moguće, privatnim advokatima.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je 2016. godine izradilo Akcioni plan za zdravstvenu zaštitu koji u vrijeme pisanja ovog izvještaja još uvijek nije bio usvojen. Nacrt plana predviđa kao strateški cilj "Unapređenje, dostupnost i kvalitet zdravstvene zaštite pripadnika romske populacije" a taj se cilj planira postići kroz četiri programa: a. Romski zdravstveni medijatori; b. Osiguranje pristupa zdravstvenoj zaštiti; c. Preventivna zdravstvena zaštita i d. Zdravstvena edukacija i informiranje.⁶⁸

63 Intervju sa ministricom za ljudska prava i izbjeglice u BiH <http://www.diskriminacija.ba teme/mali-broj-sudskih-predmeta-i-presuda-za-diskriminaciju>

64 Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini, str. 39-43. http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2013121011144464bos.pdf, verzija na engleskom jeziku: <https://www.osce.org/bih/110495?download=true>

65 Izvještaj o realizaciji preporuka ombudsmena BiH iz Specijalnog izvještaja o položaju Roma u Bosni i Hercegovini, http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2017070515172836bos.pdf

66 Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći: Službeni glasnik BiH, br. 83/16, član 12.

67 FBiH: Zakon o zdravstvenom osiguranju: Službeni glasnik FBiH, br. 30/97, 7/02, 70/08; Zakon o zdravstvenoj zaštiti: Službeni glasnik FBiH br. 29/97, 46/10). RS: Zakon o zdravstvenom osiguranju (Službeni glasnik RS br. 18/99, 51/01, 70/01; Zakon o zdravstvenoj zaštiti: Službeni glasnik RS br. 18/99. BD: Zakon o zdravstvenom osiguranju: Službeni glasnik BD br. 2/01, 19/07, 2/08; Zakon o zdravstvenoj zaštiti: Službeni glasnik BD br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08.

68 Nacrt Akcionog plana za rješavanje pitanja Roma iz oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite Roma za period 2017-2020. godine. Pristupljeno 17. juna 2017. http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/Akcioni%20plan%20BiH%20za%20rjesavanje%20problema%20Roma%202017-2020%20%20BOS.pdf

8.2. TRENUTNO STANJE

Teško je reći koliko Roma u BiH ima zdravstveno osiguranje. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice u Izmijenjenom akcionom planu (2013-2016) navodi da oko 30% Roma nema zdravstveno osiguranje što stvara ozbiljne prepreke u pristupu zdravstvenoj zaštiti. Od tog broja, više od trećine su djeca mlađa od petnaest godina. Međutim, djeca mlađa od osamnaest godina su obuhvaćena državnim zdravstvenim osiguranjem ukoliko nisu osigurani kroz svoje roditelje. Čini se da roditelji nisu svjesni ove činjenice i mogućnosti pristupa zdravstvenoj zaštiti za djecu.⁶⁹

Iako je primijećen napredak, ne prijavljuju se sva djeca po rođenju čime ona gube pravo na zdravstveno osiguranje. Druga grupa koja je pod rizikom su izbjeglice koje se vrate i koje nisu automatski uključene u zdravstveno osiguranje.

Općenito, zdravstveni status Roma je značajno lošiji od statusa ostatka stanovništva u Bosni i Hercegovini i imaju nižu stopu očekivanog životnog vijeka te veću stopu smrtnosti djece i novorođenčadi.

U Bosni i Hercegovini, značajno veći broj romskih (66%) nego neromskih domaćinstava (37%) ne može priuštiti da kupi propisane lijekove. Značajan udio Roma i Romkinja mora da se nosi sa anksioznošću i depresijom (Romkinje: 20%; Romi: 10% nasuprot neromkinjama: 12% i neromima: 7%). Nadalje, stope vakcinacije među romskom djecom u BiH su niske u poređenju sa većinskim stanovništvom, kao i sa Romima u susjednim zemljama.⁷⁰

Romski zdravstveni medijatori rade u nekoliko općina, a uglavnom ih podržavaju projekti i vladine institucije. Primarno se bave radom sa zajednicama i aktivnosti- ma podizanja svijesti te poboljšanjem kontakta između zdravstvenih ustanova i zajednica, ali pomažu i u dobivanju zdravstvenih knjižica i otkrivanju zdravstvenih problema u zajednicama.⁷¹

---

69 Izmijenjeni Akcijski plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u poljima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene skrbi 2013-2016. godine. Pristupljeno 17. juna 2017. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/hrv-rom-eng.pdf>

70 UNDP Housing 2012

71 CAHROM, Thematic report of the group of experts on Roma health mediators, 2016. Pristupljeno 12. augusta 2017. godine: <http://coe-romed.org/sites/default/files/articles/files/CAHROM%20%282016%297%20EN%20Thematic%20report%20on%20Roma%20health%20mediators.pdf>

FOTOGRAFIJA: ALAUDIN FAFULOVIĆ, BOSNA I HERCEGOVINA

9. AZIL I PRISILNI POVRATAK

9.1. ZAKONODAVNI OKVIR I POLITIKE

Postoji nekoliko zakona i podzakonskih akata koji su relevantni za pitanja azila i prisilnog povratka: Zakon o graničnoj policiji i Zakon o graničnoj kontroli, Pravilnik o evidenciji državljana Bosne i Hercegovine koji se vraćaju po sporazumu o readmisiji i Uputstvo o načinu privremenog zbrinjavanja državljana Bosne i Hercegovine po osnovu sporazuma o readmisiji.⁷²

U januaru 2008. godine, na snagu je stupio Sporazum o readmisiji između Evropske unije i BiH. Vodeći dokument politike je Strategija za prihvatanje i integraciju bh. državljana koji se vraćaju po osnovu sporazuma o readmisiji i akcioni plan za period 2015-2018. godine koju je donijelo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (MLjPI).⁷³

Još jedan važan dokument politike je Strategija u oblasti migracija i azila i Akcioni plan za period 2016-2020. godine koju je donijelo Ministarstvo sigurnosti.⁷⁴

9.2. TRENUTNO STANJE

Tokom perioda 2008-2016. godine, više od 44.000 osoba iz Bosne i Hercegovine je tražilo azil u Evropskoj uniji. Prema izvorima kao što su Evropski ured za podršku azilu (EASO), većina podnositelja zahtjeva bili su Romi (European Asylum Support Office 2013) što znači da je najmanje 20.000 Roma iz BiH zatražilo azil u Zapadnoj Evropi. Međutim, samo vrlo je rijetko građanima Bosne i Hercegovine, bez obzira na njihovu etničku pripadnost,

72 Zakon o graničnoj policiji: Službeni glasnik BiH, br. 50/04, 27/07, 59/09 i 47/14; Law on Border Control: Službeni glasnik BiH, br. 53/09, 54/10 and 47/14; Pravilnik o evidenciji državljana Bosne i Hercegovine koji se vraćaju po sporazumu o readmisiji: Službeni glasnik BiH, br. 63/11; Uputstvo o načinu privremenog zbrinjavanja državljana Bosne i Hercegovine po osnovu sporazuma o readmisiji: Službeni glasnik BiH, br. 39/13.

73 Vlada Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Strategija za prihvat i integraciju bh. državljana koji se vraćaju po osnovu sporazuma o readmisiji i akcioni plan za period 2015-2018. godine. Pristupljeno 12. juna 2017. godine: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Izbjeglice/BOS%20Strategija.pdf>

74 Bosna i Hercegovina, Ministarstvo sigurnosti, Strategija u oblasti migracija i azila i Akcioni plan za period 2016-2020. godine. Pristupljeno 20. jula 2017. godine: http://www.msb.gov.ba/PDF/Strategija_HRV_2016.pdf

odobravan azil u Zapadnoj Evropi. Generalno, zahtjevi za azil se odbijaju i osobe se vraćaju. U periodu od 2008. do 2016. godine, oko 22.000 azilanata kojima je odbijen azil vratilo se u BiH. Teško je utvrditi koliko je među njima bio Roma, posebno zbog činjenice da se veoma mali broj njih prijavi vlastima po povratku u BiH.

Pohađanje škola ukazuje na opseg migracija Roma iz Bosne i Hercegovine: u školskoj godini 2011/2012, prema podacima vlasti oko 4000 romske djece je pohađalo osnovnu školu, a taj broj je pao na 1247 u školskoj godini 2012/2013, što znači da je oko dvije trećine djece napustilo zemlju. U školskoj godini 2014/2015, 2051 romske djece je bilo upisano u osnovnu školu.⁷⁵

Čini se da su se velike migracije trenutno zaustavile, ali i dalje postoji manji broj porodica koje napuštaju BiH. Međutim, čini se da je došlo do promjene obrasca jer sada odlaze u Zapadnu Evropu na period od tri mjeseca nakon čega se vraćaju u BiH.⁷⁶

READMISIJA

BiH je potpisala sporazume o readmisiji sa Evropskom unijom i nekoliko zemalja Zapadne Evrope. Na temelju tih sporazuma, BiH ima obavezu prijema građana čiji su identitet i bh. državljanstvo utvrđeni. Ukupno 860

osoba je primljeno 2015. godine, od kojih se 626 vratilo iz Njemačke. Dodatnih 114 osoba je vraćeno bez prethodnog zahtjeva za potvrdu. Također, u periodu od 2006 do 2015. godine, 927 osoba se vratilo uz pomoć IOM.⁷⁷

Broj prihvaćenih osoba se drastično povećao 2016. godine na 1589, a 424 osobe nisu prihvaćene jer, prema bh. vlastima, nisu državljani BiH. Od ukupnog broja prihvaćenih osoba, 78,35% se vratilo iz Njemačke.⁷⁸

Strategijom za prihvatanje i integraciju bh. državljanima koji se vraćaju po osnovu sporazuma o readmisiji utvrđen je niz prepreka, posebno za Rome koji se vraćaju, poput nedostatka stambenog zbrinjavanja, nepostojanja dokumenata, poteškoća u pristupu tržištu rada i poteškoća u pristupu obrazovanju za djecu.

MLjPI je na državnom nivou nadležno za prihvatanje i pružanje skrbi u periodu od 30 dana za državljane Bosne i Hercegovine koji su se vratili po osnovu sporazuma o readmisiji. Prihvatanje i skrb pruža Centar za readmisiju koji je uspostavljen u Mostaru.

S druge strane, na entitetskom nivou, još uvijek nisu dovoljno definirane nadležnosti relevantnih organa vlasti, posebice u Federaciji. Pored toga, potrebno je osigurati koordinaciju svih uključenih organa i organizacija.⁷⁹

75 Podaci preuzeti iz: Izvještaj ECRI-ja o Bosni i Hercegovini (peti ciklus monitoringa). Usvojen 6. decembra 2016. godine. Objavljen 28. februara 2017. godine. Pristupljeno 29. marta 2017. godine: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bosnia_Herzegovina/BIH-CbC-V-2017-002-ENG.pdf

76 Informacije su dobijene u neformalnim razgovorima sa predstavnicima Roma, nastavnicima i predstavnicima centara za socijalni rad u Sarajevu, Bijeljini i Kaknju.

77 Bosna i Hercegovina, Ministarstvo sigurnosti, Bosna i Hercegovina, Migracijski profil Bosne i Hercegovine za 2015. godinu. Pristupljeno 27. februara 2017. godine: http://www.msb.gov.ba/PDF/MIGRACIJSKI%20PROFIL_2015_%20HRV.pdf

78 Bosna i Hercegovina, Ministarstvo sigurnosti, Bosna i Hercegovina, Migracijski profil Bosne i Hercegovine za 2016. godinu. Pristupljeno 7. jula 2017. godine: http://www.msb.gov.ba/PDF/MIGRACIJSKI_PROFIL_2016_2HRV.pdf

79 Vlada Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Strategija za prihvatanje i integraciju bh. državljanima koji se vraćaju po osnovu sporazuma o readmisiji i akcioni plan za period 2015-2018. Pristupljeno 12. juna 2017. godine: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Izbjeglice/BOS%20Strategija.pdf>

IZVORI

- Agencija za statistiku BiH, Anketa o radnoj snazi (Agencija za statistiku 2016)
- Alliance against Antigypsyism, Antigypsyism – a reference paper. Pristupljeno 27. jula 2016. godine: <http://antigypsyism.eu/> (Alliance against Antigypsyism 2016)
- Blank, Rebecca M., Dabady, Marilyn and Citro Constance F., Measuring Racial Discrimination, 2004. Central Intelligence Agency, *The World Fact Book*, Pristupljeno 18. jula 2016. godine <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>; (Blank/Dabady/Citro 2004)
- Izveštaj ECRI-ja o Bosni i Hercegovini (peti ciklus monitoringa). Usvojen 6. decembra 2016. godine. Objavljen 28. februara 2017. godine. Pristupljeno 29. marta 2017. godine: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bosnia_Herzegovina/BIH-CbC-V-2017-002-ENG.pdf
- ERRC, Written Comments by the European Roma Rights Centre, For Consideration by the European Commission concerning Roma Inclusion in the Western Balkans Progress Reports 2016. Pristupljeno 27. februara 2017. godine <http://www.errc.org/cms/upload/file/ec-submission-on-roma-inclusion-in-the-western-balkans-july-2016.pdf> (ERRC 2016)
- Europe 2020 Strategy. Pristupljeno 9. novembra 2016. godine <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> (Europe 2020)
- European Asylum Support Office (2013), *Asylum Applications from the Western Balkans*, Brussels. Pristupljeno 18. jula 2016. godine <https://www.easo.europa.eu/sites/default/files/public/BZ0213708ENC.pdf>;
- European Commission, Commission Staff Working Document, Bosnia and Herzegovina 2015 Report, SWD (2015) 214 final, Brussels, November 10, 2015
- Fraczek, Susanne/Huszka, Beáta/Körtvélyesi, Zsolt FRAME, The role of human rights in the EU's external action in the Western Balkans and Turkey, 2016. Pristupljeno 25. oktobra 2016. godine http://bim.lbg.ac.at/sites/files/bim/attachments/deliverable-6.2_the_role_of_human_rights_in_the_eus_external_action_in_the_western_balkans_and_turkey.pdf (Fraczek/Huszka/Körtvélyesi 2016)
- Vlada Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina, Program ekonomskih reformi za 2016-2018. (ERP BiH 2016-2018), Sarajevo 2016. Pristupljeno 14. novembra 2016. godine: http://www.dep.gov.ba/Default.aspx?langTag=en-US&template_id=139&pageIndex=1 (BiH ERP 2016)
- Vlada Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje, Strateški okvir za BiH, Sarajevo 2015 (BiH Strateški okvir 2015)
- Vlada Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje, Strategija socijalnog uključivanja (nacrt), 2009. (BiH, nacrt Strategije socijalnog uključivanja 2009)
- Vlada Bosne i Hercegovine, Zakon o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine, Pristupljeno 10. novembra 2016. godine <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxwebhe.htm> (BiH, Zakon o državnoj službi)
- Guild Elspeth, Zwaan, Karin, Does Europe still create refugees? Examining the situation of the Roma. Pristupljeno 18. jula 2016. godine http://www.queensu.ca/lawjournal/sites/webpublish.queensu.ca qljwww/files/files/issues/06-Guild_and_Zwaan.pdf (Guild, Zwaan, 2014)
- Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini, pristupljeno 14. novembra 2016. godine http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2013121011144464eng.pdf (Ombudsmen BiH 2013)
- Knežiček, Tihomir, Nedžad Jusić, Boris Pupiće, and Anamarija Mirašćić. 2014. Civil Society Monitoring on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in Bosnia and Herzegovina in 2012 and 2013. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation (Knežiček et al. 2014)
- Müller Stephan, National Policies towards Roma Women – Country Paper on Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2011. Pristupljeno 5. januara 2017. godine http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9376_file2_country-paper-on-bosnia-and-herzegovina--national-policies-towards-romani-women-in-the-western-balkans.pdf (Müller 2011)
- Müller, Stephan, Roma aus dem Westlichen Balkan: Ursachen ihrer Flucht. Pristupljeno 12. decembra 2016. godine <http://fluechtlingsforschung.net/roma-aus-dem-westlichen-balkan-ursachen-ihrer-flucht/> (Müller 2016)
- Müller, Stephan/Mattli, Angela, Trapped in a vicious circle: Repatriation and Re-Migration of Roma, Ashkali and Balkan-Egyptians from Kosovo in: International journal of migration studies (IJMS) No. 204 (Müller/Mattli 2016).
- O'Higgins, Niall, Brüggemann Christian, The Consequences of Cumulative Discrimination: How Special Schooling Influences Employment and Wages of Roma in the Czech Republic, Bonn 2013. Pristupljeno 26. jula 2016. godine <http://ftp.iza.org/dp7668.pdf> (O'Higgins, Brüggemann 2013)

- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati Popisa, pristupljeno 10. novembra 2016. godine <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvolzdanje.pdf> (Popis 2013)
- UNICEF, Bosnia and Herzegovina, Country Programme Document 2015 – 2019 (UNICEF 2015)
- UNICEF, the Status of Roma Children and Families, Sarajevo 2013 (UNICEF 2013)
- Web stranica Evropske komisije, DG Proširenje, Pristupljeno 18. novembra 2016. godine http://ec.europa.eu/enlargement/instruments/overview/index_en.htm. (DG Enlargement website)
- Web stranica Regionalnog vijeća za saradnju. Pristupljeno 18. novembra 2016. godine <http://www.rcc.int/news/165/roma-decade-ends-roma-integration-2020-picks-up> (RCC website)

WE EMPOWER PEOPLE

Sergels torg 12
111 57 Stockholm, Sweden
Phone: +46 8 545 277 30
info@crd.org
www.crd.org